

Візійний документ стосовно проблем і потреб молоді м.Запоріжжя

За даними Державної служби статистики України, у 2022 році чисельність молоді у Запорізькій області віком від 14 до 35 років сягала близько 380 000 тисяч осіб, з них у селах — 95 000¹. Утім, за час повномасштабного вторгнення, згідно з дослідженням Центру економічних стратегій, Запорізька область стала одним із регіонів, звідки виїхала найбільша кількість українців, зокрема молоді².

Виявлення проблем і потреб молоді Запоріжжя може стати ключовим чинником у прийнятті стратегічних рішень для розробки програм підтримки молоді, зміцнення її потенціалу, запобігання відтоку кадрів з міста та створення точок тяжіння, де молодь може розвивати нові навички, здобувати компетенції та ставати лідерами у процесах післявоєнного відновлення регіону.

Потреби молоді та виклики життя в Запоріжжі: дані U-Report

З метою комплексного вивчення потреб запорізької молоді, а також викликів, з якими зустрічаються молоді люди, **з вересня по грудень 2024 року** громадськими організаціями «Стратегії і технології ефективного партнерства» (далі — ГО «СТЕП») та «Молодь Онлайн» за сприяння комунальної установи «Інститут розвитку міста Запоріжжя» Запорізької міської ради було проведено опитування на платформі U-Report (чат-бот в Telegram, Facebook та Viber). Мобільні точки U-Report працювали на відкритих локаціях у 7 районах міста, при закладах освіти, а також в межах публічних заходів для молоді. Крім того, посилення на інструменти U-Report поширювались онлайн серед цільової аудиторії. Завдяки такому підходу вдалось отримати та верифікувати 1034 анкети. Серед респондентів/ок — 19% молоді до 14 років, 31% молоді люди від 15 до 19 років, 18% молоді люди 20-24 років, 16% молоді 25-30 років та 15% молоді 31+.

Опитування виявило **сфери, які молодь вважає непривабливими** в Запоріжжі («Що вам не подобається у вашому населеному пункті?»). Серед них — п'ять найбільш проблемних, з точки зору опитаних молодих людей:

- недостатня кількість або якість зон відпочинку та можливостей для активного дозвілля — 48,2% респондентів/ок;
- обмежені можливості для кар'єрного зростання та підприємництва — 37,6%;
- недостатня інклюзивність та безбар'єрність міста для людей з інвалідністю — 35,6%;

¹ Розподіл постійного населення України за статтю та віком: Статистичний збірник. — Державна служба статистики, 2022: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/06/roz_nas22.pdf

² Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Аналітична записка. — Центр економічної стратегії, 2023: <https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/bizhenczi-z-ukra%D1%97ni.-finalnij-zvit.pdf>

- відсутність/нестача комфортних та безкоштовних громадських просторів — 32,8%;
- стан архітектури та культурних пам'яток — 24,8% респондентів/ок.

При цьому **серед привабливих сфер** (*«Що вам подобається у вашому населеному пункті?»*) істотно переважають три варіанти відповідей:

- архітектура та культурні пам'ятки (31%), що свідчить про важливість і привабливість цієї сфери та пов'язаної з нею проблематики для молодих людей;
- *«Нічого»* (27,5%) — друга за популярністю відповідь вказує на те, що молодим людям складно позитивно оцінити запропоновані сфери, включаючи такі ключові для життя, соціалізації та самореалізації сфери, як культурні й освітні заходи, можливості для волонтерства та участі в соціальних проєктах, комфортні громадські простори, спортивна інфраструктура та інфраструктура для відпочинку з дітьми;
- зони відпочинку та можливості для активного дозвілля (27,4%).

При цьому **молодь прагне реалізувати себе** в таких сферах: громадська діяльність і волонтерство (33%), культура та мистецтво (32,3%), освіта та наука (25,8%). Найменше молодь вбачає свій кар'єрний розвиток в підприємництві, спорті, інженерії, технічних спеціальностях та ІТ-галузі. Зокрема це обумовлено і гендерним компонентом: інженерії, технічним спеціальностям та ІТ-галузі віддають перевагу 34,2% хлопців і лише 14,0% дівчат, натомість культуру та мистецтво перспективною галуззю вбачають 20,4% хлопців і 36,5% дівчат, а громадську діяльність і волонтерство 28,4% хлопців та 37,2% дівчат.

Відповідаючи на запитання *«Створення яких можливостей для молоді ви вважаєте пріоритетними наразі?»*, респондент/ки майже в рівній мірі відзначили потребу в **можливостях для розваг і відпочинку** (36,5%) та **створенні нових робочих місць** (36,1%). Також опитані високо оцінили пріоритетність таких можливостей: розвиток культурних та спортивних заходів (30,2%), покращення освітніх програм, включаючи неформальну освіту (29,8%), залучення молоді до вирішення міських проблем (28,6%). Це дозволяє говорити, що запорізька **молодь має досить різносторонні потреби** (дозвілля, освіта, саморозвиток), висловлює зацікавленість у роботі в рідному місті та бажання брати більш активну участь у прийнятті рішень і вирішенні проблем міста.

Що стосується **заходів, яких найбільше потребує молодь** у Запоріжжі, то переважає така тематика, згідно з відповідями респондентів/ок: ментальне здоров'я — 44,5%, працевлаштування та стажування — 35%, фінансова- та медіаграмотність — 34,5%, культура і мистецтво — 29,7% та неформальна освіта — 27,9%.

Ігнорування потреб молоді і запитуваних нею можливостей може мати критичні наслідки. Адже за даними цього ж опитування, більше половини респондентів/ок **думають про переїзд зі свого міста** або ж мають такі плани: 29,3% цілком погоджуються, що мають такі думки/плани, 21,9% — погоджуються, що мають їх, разом 51,2%. Частка тих, хто не погоджується або зовсім не погоджується з твердженням *«У мене є думки/плани про переїзд зі свого населеного пункту»*, становить всього лише 22,5%. Ще 26,3% опитаних ставляться нейтрально до такого твердження.

При цьому більшість молодих людей планують **після завершення війни залишатися в Україні**. Це підтвердили 66,7% опитаних хлопців і чоловіків та 69,1% дівчат і жінок. Можна припустити, що за наявності певної низки передумов (безпекові фактори, нові робочі місця, можливості для освіти, відпочинку, задоволення культурних потреб тощо) ця молодь залишатиметься в Запоріжжі. Це доводять і відповіді на інше запитання опитування: *«Що мотивувало б вас залишатися та розвиватися у вашому населеному пункті?»*

Найбільш популярною відповіддю є **можливість працевлаштування на роботу з гідною заробітною платою** — майже половина опитаних (49,8%). Лише на другому місці стоїть безпекова ситуація — 39,6%. Третьою за популярністю відповіддю є доступне та якісне житло — 36,8%. Так само досить високо оцінені наявність культурних і розважальних закладів (26,6%) та підвищення якості освіти (22,7%).

Проблеми підлітків і молоді: дані форуму «Ідеятон»

Окрім того, проблеми та потреби молоді стали предметом обговорення учасників/ць форуму «Ідеятон», що відбувся **14 січня 2025 року** у Незламному хабі «Орбіта» за ініціативи громадських організацій «СТЕП» і «Молодь Онлайн» та Молодіжної ради при Запорізькій міській раді. Ідеятон передбачав інтенсивний мозковий штурм, під час якого учасники/ці, працюючи в командах за обмежений час, генерували інноваційні рішення для вирішення заданих проблем. Під час реєстрації молоді мала змогу запропонувати важливі, на їхню думку, проблеми і рішення для них.

Перелік проблем і рішень, запропонованих молоддю:

1. *Проблема низької соціалізації молоді.* Пропоноване рішення — проведення серії офлайн-заходів у форматі “Theatre game” (Live Action Role Play), що передбачає відігрування молоддю своєї ролі в театральній постановці на важливу тему, наприклад, волонтерство, міграція тощо.
2. *Низька конкурентоспроможність* молодих учасників/ць із Запоріжжя на наукових конкурсах національного та міжнародного рівнів, що обумовлена відсутністю доступу до сучасних лабораторій, ресурсів і можливостей проведення досліджень. Як наслідок, регіональна наука залишається недостатньо представленою. Пропоноване рішення — створення єдиного наукового центру для молоді, що стане базою для проведення досліджень, експериментів і розвитку наукових проєктів.
3. *Проблеми першого працевлаштування молоді* запропоновано вирішити такими заходами, як програма профорієнтації, стажування у місцевому бізнесі та муніципалітеті, вечірні місця роботи, розширення програм професійного навчання і перекваліфікації, організація молодіжних ярмарків вакансій, сприяння розвитку стартапів і підприємства серед молоді, надання фінансової допомоги обдарованій молоді, проведення тренінгів з написання резюме та підготовки до співбесід, співпраця з університетами для узгодження освітніх програм з потребами ринку праці.

4. *Недостатня кількість просторів* для розвитку та дозвілля молоді. Пропоноване рішення — створення молодіжних центрів у кожному районі міста, коворкінгів, креативних просторів, лаунж-зон, бібліотек, спортивних залів, а також підтримка молодіжних ініціатив.
5. *Низька залученість молоді* у громадське життя міста і країни. Варіанти рішень: підвищення обізнаності про діяльність молодіжних організацій, проведення в закладах освіти інформаційних сесій про можливості участі у житті міста, семінари з громадянської участі, неформальні зустрічі з представниками місцевої влади, створення молодіжних рад і консультативних органів за участі молоді, проведення інформаційних кампаній для популяризації регіональних, державних і міжнародних ініціатив.
6. *Низький рівень обізнаності* у культурній діяльності рідного міста запропонувалось вирішити проведенням доступних заходів за участі місцевих діячів і діячок культури, як от художники, актори, музичні виконавці.
7. *Відтік молоді із Запоріжжя* — безпекова проблема, рішенням якої може стати створенням безпечних просторів для навчання і спілкування.
8. *Психоемоційні проблеми молоді*, зокрема відчуття безвиході та зневіри у власному майбутньому, що обумовлені стресами і травмами, пов'язаними з військовими діями. Пропоновані рішення — проведення заходів з психологічної та духовної підтримки для молоді.
9. *Обмежений доступ до сучасних технологій* для навчання чи роботи. Можливі рішення — відкриття інноваційних хабів з доступом до комп'ютерів, робототехніки, 3D-друку; проведення ІТ-тренінгів і хакатонів для популяризації інновацій серед молоді; підтримка стартапів у сфері технологій через інкубатори.
10. *Обмежений доступ до достовірної інформації* про безпечні стосунки, що призводить до проблем із репродуктивним здоров'ям. Цю проблему молодь пропонує вирішити шляхом проведення просвітницьких лекцій у школах і молодіжних центрах, залучення професійних медиків і психологів до висвітлення цієї тематики, створення і просування онлайн-платформ з достовірною інформацією.
11. *Відсутність комунікації* молоді Запоріжжя з молоддю з інших міст, що призводить до закритості місцевої молодіжної спільноти.

Форум «Ідеятон», що фактично став розширеним фокус-груповим обговоренням, дозволив уточнити та доповнити проблеми, з якими стикаються підлітки та молоді люди в Запоріжжі та які не були враховані методологією U-Report при анкетуванні. Загалом участь у заході та обговоренні проблем молоді взяли 103 особи, зокрема 39 дівчат та 15 хлопців віком до 18 років, 33 жінки та 16 чоловіків старше 18 років (серед них 7 ВПО та 1 людина з інвалідністю).

Учасники/ці заходу озвучили такі **додаткові вісім проблем**:

1. Низька соціалізація та мотивація до навчання учнів/учениць молодшої школи (6-12 років), причиною яких є не завжди ефективний змішаний формат

навчання або ж відсутність укриттів при школах і, як наслідок, дистанційне навчання.

2. Низька соціалізація молоді 14-25 років, що насамперед обумовлена тривалим дистанційним навчанням під час епідемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення.
3. Недостатня кількість можливостей для самореалізації та комунікації молоді 14-35 років, що, на думку учасників/ць «Ідеятону», зумовлене відсутністю належних молодіжних просторів і підготовлених фахівців/фахівчинь, які б працювали з молоддю, а також обмеженістю бюджетного фінансування молодіжної сфери.
4. Недостатня інтеграція людей з інвалідністю в суспільстві й громаді зокрема. Ця проблема, за спостереженнями молоді, має декілька вимірів і виявив: відсутність належних умов для повноцінного соціального життя людей з інвалідністю, дискримінація, відсутність/обмеженість можливостей працевлаштування, обмежені можливості доступної психоемоційної підтримки.
5. Низький рівень фінансової грамотності молоді 14-20 років, зокрема через усталене табування теми фінансів у сім'ях і відсутність курсу з фінансової грамотності в шкільній програмі.
6. Обмежені можливості розвитку та самореалізації в професійному спорті, що доповнює проблеми, виявлені в межах опитування U-Report. На думку молодих людей, їхню самореалізацію в цій сфері ускладнюють такі фактори, як відсутність належно обладнаних приміщень, осередків спортивного розвитку та системи підтримки й заохочення спортсменів і тренерів.
7. Труднощі, з якими зустрічаються молоді люди при першому пошуку роботи та офіційному працевлаштуванні. Учасники/ці «Ідеятону» озвучили такі чинники, що загострюють цю проблему: низький рівень профорієнтації в вишах і в місті загалом, низький рівень обізнаності молоді про можливості офіційного працевлаштування, відсутність кадрового супроводу молодих фахівців/фахівчинь при першому працевлаштуванні (допомоги, асистування).
8. Недостатня популяризація креативних спільнот для залучення молоді. Як наслідок, певна частина хлопців і дівчат, молодих чоловіків і жінок залишаються більш пасивними щодо реалізації свого творчого потенціалу, пошуку додаткових можливостей дозвілля чи навіть підприємництва.

В ході «Ідеятону» не лише виявлені додаткові проблеми, з якими зустрічається запорізька молодь, але й причини та фактори, що їх зумовлюють. Також учасники/ці заходу запропонували можливі рішення заявлених проблем.

Зокрема серед причин **низької соціалізації та мотивації до навчання учнів/учениць молодшої школи (6-12 років)** молодь відзначає проблему неповноцінної комунікації вчителів з дітьми під час онлайн-уроків, відсутність зацікавленості та мотивації у дітей до навчання та відсутність укриттів у школах. Як одне з рішень запропоновано курси для вчителів, що дозволять розвинути навички комунікації з такою віковою категорією.

Серед причин **низького рівня соціалізації** молодь виокремлює дистанційне навчання, низький рівень сприйняття різних особливостей (булінг, нетолерантність), виїзд молоді в інші міста/закордон та розвиток технологій (ймовірніше малось на увазі відсутність потреби в соціалізації офлайн через спілкування онлайн). Запропоновані рішення: проведення офлайн-заходів з ефективною комунікації, організація квартирників, спортивні чемпіонати, профорієнтаційні заходи (можливість поставити питання представнику/ці професії), створення подкастів з активною молоддю, тематичні вечори, форум-театри, Epic-fail вечори, конференції формату BarCamp, швидкі побачення, створення молодіжних маршрутів, обміни між молоддю з інших міст, розвиток групового волонтерства для тих, хто не має друзів, музичні вечори тощо.

Серед причин **недостатньої кількості можливостей для самореалізації та комунікації** молоді названо недостатню кількість просторів, недостатнє фінансування з боку держави, відсутність кваліфікованих фахівців/фахівчинь. Серед запропонованих рішень для усунення проблеми: створення гуртків і клубів для однодумців, участь у грантових програмах, проведення форумів і вебінарів.

Причини **недостатньої інтеграції людей з інвалідністю в суспільстві й громаді** молодь вбачає у відсутності належно обладнаних приміщень для участі людей з інвалідністю в різних заходах, погіршення психоемоційного стану людей з інвалідністю, викликане суспільною дискримінацією та труднощами прийняття себе після травми, що призвела до інвалідності, обмежені можливості працевлаштування. Молодь запропонувала створювати центри психоемоційної підтримки для людей з інвалідністю, проводити тренінги (адвокаційні, інтеграційні, з пошуку роботи і працевлаштування) для людей з інвалідністю, а також тренінги для педагогів, які працюють з учнями/ученицями з інвалідністю

Серед причин **низького рівня фінансової грамотності молоді 14-20 років** визначені такі, як неможливість заробітку, зумовлена нереалістичними уявленнями молоді про способи отримання доходу, табування теми фінансів в сім'ї, відсутність теми з набуття навичок фінансової грамотності у шкільній програмі. Для вирішення проблеми молодь пропонує такі рішення: проведення освітнього кемпу «Як заробити за літо?», поширення серед запорізької молоді контенту на тему ведення та планування власних фінансів, організація серії лекцій і воркшопів з фінансової грамотності як для підлітків, так і для викладачів у навчальних закладах.

Причини **обмежених можливостей розвитку та самореалізації в професійному спорті**, на думку молоді, полягають у відсутності приміщень, якісного обладнання і осередків спортивного розвитку, недостатній підтримці спортсменів/ок і тренерів/ок. Як рішення запропоновано реалізовувати спортивні проєкти молодіжними асоціаціями, створити зали для професійного розвитку спортсменів/ок.

Щодо **труднощів, з якими зустрічаються молоді люди при першому пошуку роботи й офіційному працевлаштуванні** відрефлексовані такі причини та фактори: недостатня обізнаність молоді про джерела, які пропонують можливості для офіційного працевлаштування, низький рівень профорієнтації у закладах вищої освіти та в місті загалом, низький рівень мотивації молоді через бар'єри у працевлаштуванні. Молодь пропонує такі рішення: популяризація можливостей офіційного працевлаштування через медіа, навчальні заклади, блогерів, створення курсу з профорієнтації у місті.

Серед причин **недостатньої популяризації креативних спільнот** для залучення **молоді** виділені такі: недостатня кількість заходів, які б сприяли повному розкриттю творчого мислення та потенціалу молоді, а також допомагали не соромитися цього, застаріла форма проведення очних занять у консервативному середовищі, що знижує рівень зацікавленості учнів/учениць у навчанні. Створення безоплатного контенту з творчих тем стало одним із запропонованих рішень.

Під час заходу виявлено й **кроссекторальні проблеми**, що турбують молодь: транспортні (відсутність велодоріжок, системи розгалуженого транспортного зв'язку з трамваями в місті, створення пунктів прокату екологічного транспорту), екологічні, створення більшої кількості зон для активного відпочинку (спортивні майданчики, парки, зелені зони тощо), незадовільний стан притулків для тварин.

Проблеми підлітків і молоді: дані з «Молодіжних кав'ярень»

На продовження «Ідеятону» була проведена серія “Молодіжних кав'ярень” у форматі світове кафе. Світове кафе — це інтерактивний метод обговорення, де учасники й учасниці працюють у малих групах за столами, обмінюючись думками на визначену тему, а потім переходять до інших столів, щоб поєднати ідеї, що сприяє співтворчості. Заходи відбулись упродовж січня 2-25 року на базі Комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради, Запорізької гімназії № 6 Запорізької міської ради та Запорізького національного університету. Усього “Молодіжних кав'ярень” залучили 45 представників/ць молоді.

Результатом стало напрацювання такого переліку проблем і рішень до них:

1. *Низька соціалізація*, причиною якої є недостатня активність молоді, воєнні дії, перехід до дистанційної форми навчання та відсутність креативних ініціатив у місті. Пропоновані рішення: проведення розмовних клубів, читацьких клубів, молодіжних форумів, спортивних заходів, концертів.
2. *Відсутність відповідальності* у молоді, зумовлена відсутністю самодисципліни, неготовністю вирішувати наслідки, відсутністю інтересу і, як наслідок, відданості своїй справі, наявністю інших пріоритетів. Пропоновані рішення: проведення інформаційної кампанії про важливість волонтерства, нагородження активних волонтерів і діячів/діячок, підтримка волонтерських спільнот через проведення ретритів.
3. *Проблеми першого працевлаштування*, що зумовлені такими чинниками: ейджизм роботодавців, брак досвіду у молоді, великий обсяг нелегальних робіт, невідповідність реальних умов праці КЗпП, обмеження у виборі вакансій, особливо для людей з інвалідністю, високі вимоги до компетенції, відсутність турботи про ментальне здоров'я робітників/ць, мала оплата за великий обсяг праці, страх нового і страх відповідальності. Пропоновані рішення: програми доступного стажування, навчальні курси з працевлаштування, подолання стереотипів про молодь, законодавче регулювання дотримання КЗпП, розширення квот для працевлаштування молоді і зобов'язання дотримуватися їх,

організація профспілок на місцях роботи для адвокації інтересів молоді, створення програм підтримки молодих підприємців.

4. *Відсутність безпечних просторів* для молоді. Причинами, на думку учасників/ць “Молодіжних кав’ярень”, є обмежені можливості бюджету, відсутність достатнього запиту і зацікавленості від молоді, дискримінація молоді, відсутність вільного часу в молоді, небажання міської влади опікуватися молоддю, недостатня обізнаність молоді про наявні простори.
5. *Збереження культурних пам’яток* міста. Цю проблему, на думку молоді, загострюють брак фінансування, неналежне ставлення до культурних пам’яток, а також те, що люди не помічають красу пам’яток через повсякденність і не розуміють їх. Запропоновані рішення: популяризація культурних пам’яток міста, організація волонтерських заходів з догляду за пам’ятками.
6. *Погане транспортне сполучення* через недостатню кількість громадського транспорту, стан транспорту і брак компетентних водіїв. Рішення, що пропонуються: фіксоване погодження часу роботи приватного транспорту з владою міста, збільшення кількості видів транспорту і варіативності маршрутів, оптимізація наявних маршрутів, своєчасне технічне обслуговування транспорту, суворіший контроль за ПДР, створення ініціативних груп щодо поліпшення транспортного сполучення.
7. Зусилля спрямовані на *інтеграцію осіб з інвалідністю* у місті не є достатніми. Також ця проблема актуалізована тим, що чимало ветеранів/ок та осіб з бойовим досвідом стикаються з перепонами у працевлаштуванні через стигматизацію, за станом здоров’ящо відмежовує цю категорію молоді від суспільства.

Висновки та рекомендації

Підсумовуючи дані опитувань і діалогових заходів, можна відзначити, що в Запоріжжі молоді люди найчастіше зустрічаються з обмеженими можливостями для дозвілля та відпочинку, кар'єрного зростання та розвитку підприємницької діяльності.

Молодь визнає проблему низької соціалізації в своєму середовищі, причому серед різних вікових груп, що спричинене дистанційним навчанням під час пандемії COVID-19 раніше і під час повномасштабної війни, що триває.

Молоді люди наголошують на потребі в розвитку культури піклування про ментальне здоров'я, здобуття навичок вирішення проблем міста через волонтерство, громадську діяльність та участь у процесах відновлення. Молоді люди переважно мотивовані залишатися в післявоєнній Україні, але водночас потребують належних умов для життя, кар'єрного зростання, саморозвитку й дозвілля, аби при цьому залишатися в рідному місті.

Молоді запоріжці та запоріжанки прагнуть бути самозарадними, здобувати навички і компетенції через нові формати.

Рекомендації для зацікавлених сторін:

1. Створення **публічних просторів для молоді**, в тому числі молодіжних центрів, місць для активного відпочинку, зокрема спортивного, хабів для здобуття нових навичок і компетенцій, насамперед через кар'єрні, профорієнтаційні, культурні сервіси.
2. Реалізація програм з **підтримки ментального здоров'я** для молоді особливо важлива в умовах повномасштабної війни, що триває, та післявоєнної відбудови. При цьому такі програми мають бути відповідно адаптовані та враховувати психоемоційні потреби різних вікових, гендерних груп, людей з інвалідністю та інших вразливих груп.
3. Забезпечення можливостей **доступного житла для молоді та покращення інфраструктури**, в тому числі транспортної та культурної, для комфортного життя у місті та заохочення залишатися або повертатися в свою громаду.
4. Розробка **інклюзивних рішень** у громадських просторах для людей з інвалідністю, включаючи створення спеціальних програм як для людей з інвалідністю, так і для надавачів послуг щодо культури толерантності та безбар'єрності.
5. Впровадження **освітніх заходів з фінансової грамотності**, що допоможе молоді отримати знання для самостійного фінансового планування та створить умови для планування кар'єрного розвитку.
6. Надолуження втрат формальної освіти, пов'язаних з обмеженнями у навчанні під час пандемії COVID-19 та повномасштабної війни, шляхом **розширення можливостей неформальної освіти** через тренінги, воркшопи, форуми, майстер-класи, тематичні вечори, спрямовані на професійне зростання та соціальну інтеграцію.

7. Створення можливостей для **розвитку комунікаційних навичок** і вирішення конфліктів.

Рекомендації для тих, хто хоче щось робити:

1. Підтримка та розвиток ініціатив, спрямованих на **розвиток громадянського суспільства та активної громадянської позиції** через волонтерство, соціальні, мистецькі, науково-популярні та культурні проєкти.
2. Створення **програм для розвитку молодіжних лідерів/ок** через неформальну освіту та підтримку молоді вразливих категорій, обдарованої молоді.
3. Ініціювання платформ для **розвитку креативних спільнот і стартап-середовища** як факторів економічного розвитку міста.
4. Розробка програм стажувань і працевлаштування (“Перше місце роботи”) для молоді, що надасть можливість почати реалізувати себе на ринку праці.
5. Заохочення молоді до **підприємницької діяльності** через створення бізнес-акселераторів, стартап-інкубаторів, підприємницьких курсів тощо.
6. **Попередження проявів нетолерантності** до різних категорій населення шляхом впровадження компоненту нульової терпимості до дискримінації у проєкти та ініціативи.
7. Інформування про можливості **громадської участі молоді** всіма доступними інформаційними каналами.